

XIV

Η ΠΡΟΣΛΗΨΙΣ

Ἡ πρόσληψις εἶναι ὄρος χρησιμώτατος ἐν τῇ συγχρόνῳ παιδαγωγικῇ καὶ ὄνομα ἐπιτήδειον πρὸς παράστασιν γεγονότος, εἰς ὃ πᾶς διδάσκαλος ὀφείλει πολλάκις ν' ἀναφέρηται. Ἀληθῶς δὲ οὐδὲν ἄλλο αὕτη σημαίνει ἢ τὴν ἐνέργειαν τοῦ εἰσδέχεσθαι τι ἐν τῇ συνειδήσει. Ἡ ἐνέργεια αὕτη πρὸς οὐδὲν ἴδιον καὶ στοιχειῶδες γεγονός ψυχολογικὸν ἀντιστοιχεῖ, ἀλλ' εἶναι ἐν τῶν πολλῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων· ἡ δὲ ψυχολογία αὕτη οὐδόλως ἔχει ἀνάγκην τοῦ ὄρου τούτου, καίπερ ὠφελιμωτάτου ὄντος ἐν τῇ παιδαγωγικῇ.

Τὸ ζήτημα κατ' οὐσίαν ἔχει οὕτω: Πᾶσα θύραθεν ἐντύπωσις — φράσις ἀκουομένη, ἀντικείμενον ὀρώμενον, μόρια ὀσφραντικὰ κρούοντα τὴν ρῖνα — μόλις εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τρέπεται πρὸς τινὰ ὠρισμένην διεύθυνσιν συναπτομένη μετ' ἄλλων ἐν τῇ συνειδήσει προὔπαρχουσῶν παραστάσεων καὶ ἐπὶ τέλος παραγούσα τὴν καλουμένην ἀντίδρασιν. Αἱ δὲ ἰδιαίτεραι αὐτῆς συνάψεις προσδιορίζονται ὑπὸ τῆς προτέρας ἡμῶν ἐμπειρίας καὶ ὑπὸ τῶν «συνειρμῶν», οὓς ἡ νέα ἐντύπωσις ἀποτελεῖ μετ' αὐτῆς. Ἐὰν λ. χ. ἀκούητέ μου λέγοντος Α, Β, Γ, πιθανώτατα θ' ἀντιδράσητε πρὸς τὴν ἐντύπωσιν ταύτην λέγοντες καθ' ὑμᾶς αὐτοὺς ἐνδομύχως ἢ μεγάλη τῇ φωνῇ Δ, Ε, Ζ. Ἡ ἐντύπωσις ἐπεγείρει παλαιὰς αὐτῆς συντρόφους· ἐκεῖναι συναντῶσαι εἰσδέχονται αὐτὴν καὶ αὕτη ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ πνεύματος ὡς «ἡ ἀρχὴ τῆς ἀλφαβήτου». Ἐκάστης λοιπὸν ἐντυπώσεως ἡ τύχη εἶναι νὰ ἐμπίπτῃ ἐν συνειδήσει ὑπ' ἀναμνήσεων, παραστάσεων καὶ διαφερόντων κατεχομένη καὶ ὑπὸ τούτων πάντων ν' ἀφομοιοῦται. Κατὰ τὴν ἀγωγὴν, τῆς ἐτύχομεν, οὐδεμία τῶν νέων ἐμπειριῶν παραμένει ἐν ἡμῖν ὅλως

ἀπροσδιόριστος καὶ ἀκατάτακτος. Ἐκάστη αὐτῶν ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς πάντοτε πράγματός τινος ὁμοίου κατὰ τὴν ποιότητα ἢ συναφείας τινὸς παραστάσεων πρότερον αὐτὴν περιστοιχιζουσῶν, ἃς νῦν αὕτη ἐξεγείρει πῶς. Ἡ πνευματικὴ αὕτη συνοδεία παραλαμβάνεται βεβαίως ἐκ τοῦ ἐτοιμοῦ ἐν τῇ συνειδήσει κειμένου ταμιεύματος. Συλλαμβάνομεν τὴν ἐντύπωσιν καθ' ὠρισμένον τρόπον. Διαθέτομεν αὐτὴν κατὰ τὰς κεκτημένας παραστάσεις ἡμῶν, εἴτε ὀλίγαι εἶναι αὐταὶ εἴτε πολλαί. Ὁ δὲ τρόπος οὗτος τοῦ συλλαμβάνειν καὶ εἰσδέχεσθαι ἐντύπωσιν τινα εἶναι τὸ γεγονός τῆς προσλήψεως. Αἱ παραστάσεις αἱ συναντῶσαι καὶ ἀφομοιοῦσαι αὐτὴν καλοῦνται παρὰ τοῦ Ἐρβάρτου «προσλαμβάνουσα ὁμάς». Ἡ προσλαμβανομένη ἐντύπωσις ἐμπλέκεται ἰσχυρῶς ἐν αὐτῇ, ὥστε προκύπτει νέον πεδίου συνειδήσεως, οὗ μέρος μὲν (καὶ πολλάκις ἐλάχιστον) ἔρχεται ἀπὸ τοῦ ἔξωθεν κόσμου, μέρος δὲ (ἐνίοτε τὸ μέγιστον) ἀπὸ τοῦ προϋπάρχοντος περιεχομένου τῆς συνειδήσεως.

Προφανέστατον, νομίζω, ὑπάρχει νῦν, ὅτι ἡ πρόσληψις εἶναι, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶπον, ἐπακολούθημα τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων. Τὸ δὲ τελικὸν ἀποτέλεσμα εἶναι συγχώνευσίς τις τοῦ νέου καὶ τοῦ παλαιοῦ, ἐνθα ἀποβαίνει πολλάκις ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν τὴν μετοχὴν ἑκατέρου τῶν δύο παραγόντων. Ὅταν ἀκούωμεν λ. χ. τινὸς λαλοῦντος ἢ ἀναγινώσκωμεν τετυπωμένην σελίδα, πολλά, ἅπερ νομίζομεν, ὅτι βλέπομεν ἢ ἀκούομεν, χορηγοῦνται ὑπὸ τῆς ἡμετέρας μνήμης. Παρορῶμεν τυπογραφικὰ σφάλματα ἀναλογιζόμενοι τὰ ὀρθὰ γράμματα, ἐν ᾧ ἀληθῶς βλέπομεν τὰ ἐσφαλμένα. Ὅποσον δ' ὀλίγα τῶν λεγομένων ἀκούομεν, καταμανθάνομεν, ἐὰν φοιτήσωμεν εἰς θέατρον ἐν ξένη χώρα. Ὅπερ ἡμᾶς ταραττει ἐνταῦθα εἶναι οὐχὶ τόσον ὅτι δὲν νοοῦμεν τί λέγουσιν οἱ ὑποκριταί, ὅσον ὅτι δὲν δυνάμεθα ν' ἀκούωμεν πάσας τὰς ὑπ' αὐτῶν ἐκφερομένας λέξεις. Τῷ ὄντι δ' ἐπὶ ὁμοίοις ὁροις καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ δὲν ἀκούομεν πλείονα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ἡμῶν πλήρες ὄν λεκτικῶν συνειρμῶν τῆς οἰκείας γλώσσης ἐπὶ τῷ ἐλαχίστῳ ἀκουστικῷ ἐρεθίσματι χορηγεῖ εὐχερῶς τὸ ἀναγκαῖον πρὸς κατανόησιν ὑλικόν.

Νόμος γενικός ἐν πάσαις ταῖς ἐργασίαις τῆς προσλήψεως πρὸς τανεύει — ὁ νόμος τῆς οἰκονομίας. Ἀφομοιοῦντες νέαν τινὰ ἐμπειρίαν, αὐτομάτως πειρώμεθα νὰ διαταράξωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν ἐλάχιστα τὸν ὑπάρχοντα θησαυρὸν τῶν ἡμετέρων παραστάσεων. Ἐπιχειροῦμεν πάντοτε εἰς τὴν ἐμπειρίαν ταύτην νὰ δίδωμεν ὄνομα τι, δι' οὗ ἀποβαίνει δυνατὸν ν' ἀφομοιωθῇ πρὸς τὰς προϋπαρχούσας. Μισοῦμεν τὸ ἀπολύτως νέον, τὸ μὴ ἔχον ὄνομα, περὶ οὗ νῦν νέον πρέπει νὰ πλασθῇ ὄνομα· διὸ καὶ ἐπιθέτομεν τὸ πλησιέστατον ὄνομα, καὶ ἂν μὴ ἀρμόζῃ. Τὸ παιδίον θὰ ὀνομάσῃ τὴν χιόνα ὅταν τὸ πρῶτον ἴδῃ αὐτήν, σάκχαριν ἢ λευκὴν χρυσαλλίδα, τὸ ἰστίον τοῦ πλοίου παραπέτασμα, τὸ ὦρον ὠραῖον γεώμηλον, τὸ πορτοκάλιον σφαῖραν, τὸν συμπτυσσόμενον ἐκπωματιστήρα κακὸν ψαλίδιον. Ὁ Caspar Hause τοὺς πρώτους χῆνας οὓς εἶδεν, ἐκάλεσεν ἵππους, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Πολυνησίας ὠνόμασαν τοὺς ἵππους τοῦ ἀρχηγοῦ Cook χοίρους. Ὁ δὲ Rooper συνέταξε μικρὸν βιβλίον περὶ προσλήψεως, ὅπερ ἐπέγραψε «Χύτρα πρασίνων πτερῶν», διότι οὕτως ὠνόμασε χύτραν πλήρη πτερίδων μικρὸν παιδίον, ὅπερ οὐδέποτε πρότερον εἶδε πτερίδας¹.

Ἐν τῷ κατόπιν βίῳ τῆς οἰκονομικῆς ταύτης τάσεως τοῦ νὰ μὴ διαταράσσονται αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις ἀπότοκος εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀρχαιοτρόπου καὶ ἰσχυρογνώμονος. Νέα παράστασις ἢ νέον γεγονός, ὅπερ θὰ ἐπέφερον ἀλλοίωσιν μεγάλην τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος τῶν ἐννοιῶν καὶ πεποιθήσεων, ἢ ἀγνοεῖται ὑπὸ τοῦ τοιοῦτου ἀνθρώπου ἢ ἀπωθεῖται ἐκ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, ἐὰν μὴ εἶναι δυνατόν, σοφιστικῶς ἐρμηνευόμενον, νὰ συναρμοσθῇ πρὸς τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ σύστημα. Πάντες που συνεζητήσαμεν μετ' ἀνθρώπων ἐν καθεστῶσι ἡλικίας ὄντων, ἀνεσκευάσαμεν τὰς γνώμας αὐτῶν διὰ λόγων ἰσχυρῶν καὶ ἠναγκάσαμεν αὐτοὺς ν' ἀποδεχθῶσι τὴν γνώμην τὴν ἡμετέραν· ἀλλ' ὅμως μετὰ μίαν ἐβδομάδα εὔρομεν αὐτοὺς

¹ Καὶ οἱ παλαιοὶ Ἕλληνας πτέρην ὀνομάσαντες τὸ φυτὸν, τοῦ πτεροῦ τὴν παράστασιν πάντως ἐναθυμοῦντο. Σ. Μ.

ἐπιμένοντας ἐπὶ τῇ γνώμῃ τῇ ἑαυτῶν, ὡς εἰ μηδέποτε διελέχθησαν πρὸς ἡμᾶς. Καλοῦμεν δὲ τούτους γέροντας παλαιοτρόπους ἢ δυστραπέλους, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ νέοι παλαιότροποι. Ἡ δυστραπελία ἄρχεται πρωϊαίτερον ἢ ὅσον νομίζομεν. Ὅκνῶ δὲ σφόδρα νὰ εἶπω τοῦτο, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων ἄρχεται ἀπὸ τοῦ πέμπτου καὶ εἰκοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας.

Ἐν τισιν ἐγχειριδίσις εὐρίσκομεν τὰς ποικίλας μορφὰς τῆς προσλήψεως συστηματικῶς κατατεταγμένας καὶ τὰς ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν ἠριθμημένας καὶ κατὰ στήλας ἐπιγεγραμμένας, ὥστε νὰ τέρπῳσι τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἐνθυμοῦμαι δ' ὅτι ἔν τινι βιβλίῳ εὔρον κατείλεγμένους ἐξήκοντα διαφόρους τύπους προσλήψεως. Διεκρίνετο ὁ συνειρμικὸς τύπος, ὁ ὑπαγωγικὸς, ὁ ἀφομοιωτικὸς καὶ οὕτως ἐφεξῆς μέχρι τοῦ ἐξηκοστοῦ. Περιττὸν νὰ εἶπω, ὅτι ταῦτα εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν τεχνητῶν πλασμάτων, ἅπερ ἀνέκαθεν λυμαινόνται τὴν ψυχολογίαν, ὑποικουροῦσι δὲ καὶ νῦν ἔτι μάλιστα ἐν ἔργοις, ἅτινα διαφημίζονται ὡς γεγραμμένα πρὸς χρῆσιν τῶν διδασκάλων. Ὁ αἰὶ ρωῶδης βίος τοῦ πνεύματος κατατέμενεται εἰς μέρη εὐάρμοστα πρὸς τὴν ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίαν καὶ κατακερματίζεται εἰς ὑποθετικὰ «γεγονότα» φέροντα μακροσκελεῖς ἑλληνικὰς ἢ λατινικὰς ὀνομασίας, ἅτινα ἐν τῇ πραγματικότητι οὐδεμίαν ἔχουσι χωριστὴν ὑπαρξίν.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ φυλοκρινήσωμεν τοὺς τύπους τῆς προσλήψεως, διὰ τί ἰστάμεθα μέχρι τοῦ ἐξηκοστοῦ καὶ δὲν προχωροῦμεν μέχρι τοῦ ἐξακοσιοστοῦ; Τοσοῦτοι ὑπάρχουσι προσλήψεως τύποι, ὅσοι ὑπάρχουσι τρόποι, καθ' οὓς ἡ συνείδησις ἐκάστου ἀνθρώπου δύναται ν' ἀντιδρᾷ πρὸς εἰσερχομένην τινὰ παράστασιν. Πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐφιλοξενούμην ἐν τῇ πόλει Βουφάλῳ ὑπὸ τινος κυρίας, ἣτις πρὸ πεντεκαίδεκα ἡμερῶν εἶχε τὸ πρῶτον ὁδηγήσει τὸν ἑπταετῆ υἱὸν εἰς τὸν καταρράκτην Νιαγάραν. Ὁ παῖς σιωπηλὸς ἐθεᾶτο τὸ φαινόμενον, ἄχρις οὗ ἡ μήτηρ νομίζουσα, ὅτι οὗτος καταπλαγεῖς ἴστατο ἀναυδὸς ἐπὶ τῇ τοῦ θεάματος μεγαλοπρεπείᾳ, «λοιπόν», ἠρώτησε, «τί σκέπτεσαι περὶ τούτου, παιδί μου;» πρὸς ἣν ὁ παῖς

ἀποκρινόμενος, «εἶναι τὸ εἶδος ἐκεῖνο τοῦ ψεκαστῆρος», εἶπε, «δι' οὗ ψεκάζω τὴν ῥῖνά μου». Οὗτος ἦτο ὁ τρόπος τῆς παρὰ τοῦ παιδὸς ἀντιλήψεως τοῦ θεάματος. Δύνασθε νὰ θεωρήσητε τοῦτον ὡς ἴδιον τύπον προσλήψεως καὶ νὰ ὀνομάσητε, ἐὰν θέλητε, ἑλληνιστὶ «ῥινοθεραπευτικὴν» πρόσληψιν, καὶ ἐὰν οὕτω ποιήσητε, ἡ μέθοδος ἡμῶν θὰ εἶναι οὐχὶ φαυλοτέρα οὐδὲ μᾶλλον τεχνητὴ ἢ ἡ μέθοδος συγγραφέων τινῶν ψυχολογικῶν ἔργων.

Ὁ Peregz ἐν τινὶ τῶν περὶ τοῦ παιδὸς βιβλίων αὐτοῦ παρέχει κάλλιστον παράδειγμα τῶν διαφόρων δυνατῶν τρόπων τῆς προσλήψεως τοῦ αὐτοῦ φαινομένου κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας. Ἐν τινὶ οἰκίᾳ συνέβη πυρκαϊά. Μικρὸς παῖς τῆς οἰκογενείας θεώμενος ἀπὸ τῶν βραχιόνων τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἰσταμένης τροφοῦ τὰς φλόγας τοῦ πυρὸς ἐξεδήλου μεγίστην χαρὰν ἐπὶ τῇ λαμπρότητι αὐτοῦ. Ἄλλ' ἀκούσας τοὺς ἤχους τοῦ κώδωνος τῆς προσεγγιζούσης πυροσβεστικῆς ἀντλίας περιέπεσεν ὑπὸ φόβου εἰς σπασμῶδη παροξυσμόν· οἱ ἀλλόκοτοι ἤχοι, ὡς γνωστόν, ἐμβάλλουσιν εὐχερῶς εἰς τρόμον τὰ μικρὰ παιδιά. Πόσον ἀλλοία ἐγένετο παρὰ τῶν γονέων τοῦ παιδὸς ἡ πρόσληψις τῶν δύο ἐντυπώσεων τῆς καιομένης οἰκίας καὶ τῆς προσεγγιζούσης πυροσβεστικῆς ἀντλίας!

Τὸ αὐτὸ πρόσωπον κατὰ τὴν ἐκάστοτε πορείαν τῶν νοημάτων αὐτοῦ ἢ κατὰ τὴν ἐκάστοτε συναισθηματικὴν διάθεσιν δύναται τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἄλλοτε ἄλλως νὰ προσλαμβάνη. Ἰατρὸς ἢ μηχανικός, προσκαλούμενος ὡς ἐπαίῳ ὑπὸ τινος μερίδος ἀνθρώπων, δὲν θὰ ἔχη τὸν αὐτὸν τρόπον προσλήψεως τῶν πραγμάτων, ὃν θὰ εἶχεν, ἐὰν ὑπὸ τῆς ἐτέρας μερίδος προσκαλεῖτο. Ὅταν τινὲς ἐρίζωσι περὶ τῆς ἐρμηνείας πράγματός τινος, τοῦτο εἶναι συνήθως τεκμήριον, ὅτι στεροῦνται οὗτοι τῶν εἰς τὴν πρόσληψιν ἀναγκαίων κατηγοριῶν κατατάξεως καὶ φυλοκρινήσεως· διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοιαύτη ἔρις ἀρκεῖ νὰ καταδείξη, ὅτι οὐδετέρα τῶν ἀντιπάλων ἐξηγήσεων εἶναι ἢ εὐστοχοῦσα. Ἀμφότεροι εἰ ἐρίζοντες ἐπιχειροῦσι νὰ ἐρμηνεύωσι τὸ πρᾶγμα κατὰ προσέγγισιν, βία ὑπάγοντες αὐτὸ εἰς κατηγορίαν ἐννοιῶν προχειροτάτην καὶ ἥκιστα ἐπιταράτ-

τουςαν τὴν συνήθη αὐτῶν διανόησιν, ἐν ᾧ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θὰ ἦτο πολλῶ προτιμότερον νὰ πλουτίζωσι τὸν θησαυρὸν τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν καὶ νὰ εὐρίσκωσιν ὄρον τινὰ παντελῶς νέον πρὸς παράστασιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος πράγματος.

Οὕτως ἐν τῇ βιολογίᾳ ἐπεκράτει ἀτελεύτητος ἔρις, ἐὰν μονοκύτταροί τινες ὀργανισμοὶ εἶναι ζῶα ἢ φυτά, ἕως ὃς Haeckel εἰσαγαγὼν τὸν νέον προσληπτικὸν ὄρον Protisten (*Πρώϊστα*), ἐπέθηκε πέρας εἰς τὴν ἔριν. Ἐν δικαστηρίῳ δὲν ἀναγνωρίζεται tertium quid μεταξὺ μανίας καὶ σωφροσύνης. Ἐὰν μὲν τις ἔχη σῶας τὰς φρένας, κολάζεται, εἰ δὲ μὴ, ἀθροῦται· οὐχὶ δὲ σπανίως συμβαίνει ὥστε δύο ἐπαίοντες νὰ διχογνωμῶσι περὶ τούτου. Ἄλλ' ὅμως ἡ φύσις εἶναι σοφωτέρα τῶν ἡμετέρων ἰατρῶν. Ὡς αἰθουσά τις οὔτε ἀπολύτως σκοτεινὴ οὔτε ἀπολύτως φωτεινὴ εἶναι, ἀλλὰ πρὸς μὲν τὸν ὠρολογοποιὸν δύναται νὰ εἶναι σκοτεινὴ, φωτεινοτάτη δ' ὅμως, ὅπως ἐσθίωμεν ἐν αὐτῇ ἢ παίζωμεν, οὕτω καὶ ἄνθρωπός τις δυνατὸν πρὸς τινὰς μὲν σκοποὺς νὰ εἶναι ὑγιῆς τὰς φρένας, πρὸς ἄλλους δὲ μαινόμενος — ἱκανῶς μὲν ὑγιῆς, ὅπως ἀφεθῆ ἑλεύθερος, ἀλλ' οὐχὶ ἱκανῶς ὑγιῆς, ὅπως ἐπιμελῆται τῶν οἰκονομικῶν αὐτοῦ πραγμάτων. Οἱ ὄροι «ἀνισόρροπος» «ἔκφυλος ἀπὸ κληρονομίας» «ψυχοπαθῆς» ἐπλάσθησαν, ὅπως πληρωθῆ ἡ ἀνάγκη τοῦ tertium quid.

Ἡ ὅλη πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν γίνεται διὰ τῆς δημιουργίας νέων τεχνικῶν ὄρων πρὸς δήλωσιν τῶν νεωστὶ ἀνακαλυπτομένων ἀπόψεων τῶν φαινομένων. Τὰ φαινόμενα ταῦτα βίᾳ μόνον θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ παλαιότερου θησαυροῦ τῶν παραστάσεων. Σὺν τῷ χρόνῳ λοιπὸν προϊόντι τὸ ἡμέτερον λεξικὸν γίνεται αἰεὶ πλουσιώτερον ὡς συμβαδίζον πρὸς τὸν αἰεὶ ἐπαυξανόμενον θησαυρὸν τῶν ἀφομοιωτικῶν ἡμῶν παραστάσεων.

Ἐν τῇ βαθμηδὸν προϊούσῃ ἐπαλλήλῳ ἐπιδράσει τῶν νέων καὶ παλαιῶν παραστάσεων οὐ μόνον αἱ νέα παραστάσεις ἀλλοιοῦνται καὶ προσδιορίζονται παρὰ τῶν προσλαμβανουσῶν αὐτὰς παλαιῶν, ἀλλὰ καὶ αὐταί, ἤγουν αἱ προσλαμβάνουσαι αὐταὶ καὶ παλαιαὶ

παραστάσεις, μεταβάλλονται ὑπὸ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως τῶν νέων, αἵτινες ἀφομοιοῦσιν αὐτάς. Πρὸς τοῦτο λαμβάνω τὸ σύνηθες παράδειγμα τὸ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν παρατιθέμενον. Πρὸς παῖδα ἀνατραφέντα ἐν οἰκίᾳ, ἔνθα πᾶσαι αἱ τράπεζαι εἶναι τετράγωνοι, τὸ ὄνομα «τράπεζα» σημαίνει πρᾶγμα τετράγωνον. Ἄλλ' ἐὰν οὗτος εἰσέλθῃ εἰς οἰκίαν, ὅπου αἱ τράπεζαι εἶναι στρογγύλαι καὶ πᾶσαι ὁμοίως τράπεζαι καλοῦνται, ἢ ἣν εἶχε προσληπτικὴ ἔννοια τῆς τραπέζης ἐπικτᾶται εὐθὺς εὐρύτερον ἐσωτερικὸν περιεχόμενον. Οὕτως αἱ ἔννοιαι ἡμῶν ἀδιαλείπτως ἀποβάλλουσι γνωρίσματα, οὐσιώδη πρότερον θεωρούμενα, καὶ προσλαμβάνουσι νέα, ἀπαράδεκτα πρότερον νομιζόμενα. Ἡ ἐπέκτασις τῆς ἐννοίας «ὀργανισμός» ἐπὶ τὴν κοινωνίαν εἶναι γνωστότατον παράδειγμα διασαφητικὸν τοῦ λόγου μου.

Ἄλλ' εἴτε ἐπαρκεῖς εἶναι αἱ ἡμέτεραι παραστάσεις εἴτε ἀνεπαρκεῖς, εἴτε πολλαὶ εἴτε ὀλίγαι, αὗται πᾶσαι ἀποτελοῦσι τὸ μόνον ὑλικὸν τῆς ἐργασίας ἡμῶν. Ἐὰν πεπαιδευμένος εἶναι, ὡς εἶπον, σύνολον ὀργανικῶς μεμορφωμένων τάσεων πρὸς πρᾶξιν, τὸ τὴν πρακτικὴν διαγωγὴν ἐπεγεῖρον καὶ προσδιορίζον εἶναι πάντοτε ἢ ἀντίληψις τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὀφείλει οὗτος νὰ ὀνομάσῃ καὶ κατατάξῃ τὰς περιστάσεις, ἐν αἷς τυγχάνει ὢν. Ὅσῳ δὲ μείζων ὁ θησαυρὸς τῶν παραστάσεων, τόσῳ «ἰκανώτερος» θὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τόσῳ ὁμοειδεστέρα καὶ προσφορωτέρα θὰ εἶναι πιθανώτατα ἡ διαγωγή αὐτοῦ. Κατωτέρῳ ἐν τῷ περὶ βουλήσεως λόγῳ θὰ ἴδωμεν, ὅτι στοιχεῖον θεμελιώδες πρὸ πάσης ἀποφάσεως εἶναι ἡ εὕρεσις τῶν ὀρθῶν ὀνομάτων τῆς αἰρετέας πράξεως καὶ τῆς φευκτέας πράξεως καὶ ἡ ὑπ' αὐτὰ ὑπαγωγή τούτων. Ὁ ὀλίγα μόνον ὀνόματα διατιθέμενος εἶναι λίαν ἀνεπιτήδειος πρὸς πᾶσαν βουλήν καὶ ἀπόφασιν. Τὰ δ' ὀνόματα — καὶ πᾶν ὄνομα ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν ἔννοιαν ἢ παράστασιν — εἶναι τὰ ὄργανα, δι' ὧν πραγματευόμεθα τὰ ἡμέτερα προβλήματα ἢ ἐπιλύομεν τὰ ἡμέτερα διλήμματα. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐπισκέψει τοῦ πράγματος τούτου εὐχερέστατα ἐπιλανθανόμεθα τοῦδε τοῦ σπουδαιοτάτου, ὅτι τῶν ἀνθρώπων οἱ πλείστοι ἀποτα-

μιεύονται έννοιαις και όνόματα κατά τήν νεανικήν ήλικίαν και κατά τὰ πρώτα έτη τής άνδρικής. Ίσως δ' έτάραξα τήν καρδίαν ύμών είπών πρό όλίγου, ότι πολλοί άνθρωποι άρχονται νά γίνονται δυσ- τράπελοι και άρχαιοτρόποι από τοϋ πέμπτου και είκοστοϋ τής ήλικίας έτους. Είμαι μέν άληθές ότι ό αύξανόμενος έφηβος διατελεί μέχρι τής μέσης ήλικίας επικτώμενος πληθύν λεπτομερών γνώσεων και μεγάλην οικειότητα πρός τὰ ιδιαίτερα γεγονότα τὰ συνδεδε- μένα πρός τό έπάγγελμα αύτοϋ ή πρός τās άσχολίας τās βιοτι- κάς. Οϋτω δέ αί έννοιαι αύτοϋ πληθύνονται επί χρόνον μακρόν· διότι ή γνώσις αύτοϋ γίνεται εύρύτερα και λεπτομερεστέρα. 'Αλλ' οί εύρύτεροι τύποι τών έννοιών, τὰ γένη τών πραγμάτων και αί εκτε- νέστεραι κατηγορίαι τών προσαλλήλων σχέσεων τών πραγμάτων, πάντα ταϋτα γινώσκονται παρά τοϋ άνθρώπου έν τή νεανική όπωσοϋν ήλικία. 'Ολίγοι γίνονται έμπειροι τών άρχών νέας τινός έπιστήμης μετά τό πέμπτον και είκοστόν έτος τής ήλικίας. 'Εάν μή έν πανεπιστημίω σπουδάσητε περί τήν πολιτικήν οικονομίαν, στοιχηματίζω χίλια πρός έν, ότι αί θεμελιώδεις αύτής έννοιαι θα είναι είς ύμάς καθ' όλον τόν βίον άγνωστοι. Το αύτό δέ ρητέον περί τής βιολογίας, τό αύτό περί τής ήλεκτρολογίας. Πόσοι άνθρω- ποι άγοντες νϋν τό πεντηχοστόν έτος έχουσι σαφή έννοιαν ήλεκτρι- κής μηχανής ή τοϋ τρόπου, καθ' όν κινείται ήλεκτρικός τροχιό- δρομος; Είς ή δύο επί τοίς εκατόν ίσως, έν ωί οί μαθηταί τών ήμετέρων λυκείων εύχερώς μανθάνουσι πάντα ταϋτα¹.

¹ 'Υπάρχει βεβαίως υπερβολή τις, ως όρθότατα παρατηρεί ό Courprayté (ένθ' άν. σελ. 46), έν τή οϋτως απολύτως διατετυπωμένη ταύτη δυσχυρίσει τοϋ συγγραφέως. 'Εν πάση ήλικία, νομίζομεν, τό πνεϋμα δύναται ν' ανακαινίζηται και ν' άρχηται εκ νέου νά μανθάνη. 'Αλλ' όμως εάν θέλωμεν νά γίνωμεν έμπει- ροι έπιστήμης ξένης μέχρι τοϋδε πρός ήμάς, τοϋτο θα κατορθώσωμεν νϋν άντί πολλών άγώνων και κόπων. Και τοϋτο επικυροί τήν θεμελιώδη εκείνην άλή- θειαν, ήν πάσα διδασκαλία δύναται νά έπωφεληται, τ. έ. ότι πάσα νέα γνώσις, ίνα εισχωρήση είς τό πνεϋμα και γίνη είσδεκτή ύπ' αύτοϋ, όφείλει νά εύρη τό έδαφος, οϋτως είπείν, έν τούτῳ προπαρασκευασμένον, ώστε εύχερώς νά ριζο- βολήση εκεί και νά παγιωθῆ. Σ. Μ.

Ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ ἐπεγείρεται ἐν ἡμῖν συναίσθημά τι ἀπεριορίστου δραστηκῆς ἐνεργείας, ὑφ' οὗ πολλοὶ μὲν παροτρυνόμεθα ὅπως καταγράψωμεν καταλόγους βιβλίων, ἄπερ ἐπινοοῦμεν νὰ διεξέλθωμεν ὑστερον, πλείστοι δὲ προαγόμεθα νὰ πιστεύωμεν, ὅτι θὰ γίνωμεν ἐπιγνώμονες πάντων τῶν πραγμάτων, ὧν νῦν ἀμελοῦμεν, μελετῶντες αὐτὰ μετὰ ταῦτα ἐν ὥραις σχολῆς καὶ ἀνέσεως. Ἄλλ' αἱ ἀγαθαὶ ἐκεῖναι προθέσεις μόνις ποτὲ καὶ χαλεπῶς ἐκπληροῦνται. Αἱ ἔννοιαὶ αἱ πρὸ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους πεπορισμέναι παραμένουσι κατὰ κανόνα ἢ μόνῃ ἡμῶν προσωπικῇ κτῆσις. Αἱ δ' ἐξαιρετικαὶ περιπτώσεις διηνεκοῦς ἀνανεώσεως — ὡς ἡ τοῦ Γλάδστωνος — διὰ τοῦ θαυμασμοῦ, ὃν ἐπεγείρουσιν, ἐπικυροῦσι μόνον τὴν γενικότητα τοῦ κανόνος. Τὸ νὰ ἔχη δὲ συνείδησιν ὁ διδάσκαλος, ὅτι ὁ κατόπιν βίος τοῦ μαθητοῦ ἤρτηται σχεδὸν μόνον ἐκ τοῦ παρ' ἑαυτοῦ χορηγουμένου εἰς τοῦτον θησαυροῦ τῶν παραστάσεων, τοῦτο πληροῖ αὐτὸν σεμνότητος καὶ ἀξιώματος καὶ ἐπικρατύνει ἐν αὐτῷ τὸ ὑγιὲς συναίσθημα τοῦ ὕψους καὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ.

XV

Η ΒΟΥΛΗΣΙΣ

Ἐὰν ἡ πνευματικὴ ἡμῶν ἐνέργεια ἔχῃ τὸ φυσικὸν αὐτῆς τέρμα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ διαγωγῇ, τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῆς ψυχολογίας ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ περὶ βουλήσεως. Ἄλλ' ὁ ὄρος βούλησις ἔχει εὐρυτέραν καὶ στενωτέραν σημασίαν. Ἐν μὲν τῇ εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ δηλοῖ τὴν ὅλην ἡμῶν δεξιότητα πρὸς τὸν παρορμητικὸν καὶ ἐνεργητικὸν βίον, περιλαμβανομένων τῶν ἐμφύτων ἡμῶν ἀντιδράσεων καὶ τῶν μορφῶν ἐκείνων τῶν πράξεων, αἵτινες συχνῇ ἐπαναλήψει κατέστησαν ὑστερον αὐτόματοι καὶ σχεδὸν ἀσυνείδητοι. Ἐπὶ δὲ τῆς στενωτέρας σημασίας βουλευτικαὶ πράξεις εἶναι αἱ μὴ δυνάμεναι ἄνευ τῆς προσοχῆς νὰ ἐπιτελῶνται. Σαφῆς παράστασις τοῦ περιεχομένου αὐτῶν καὶ διεσταθμημένον ὑπὸ τοῦ πνεύματος *fiat* (γενηθήτω), ἧτοι περισκεμμένη συγκαταίνεσις καὶ ἀπόφασις, ὀφείλουσι νὰ προηγῶνται τῆς ἐπιτελέσεως αὐτῶν.

Τοιαύτας πράξεις χαρακτηρίζει πολλάκις δισταγμὸς καὶ συνοδεύει ἰδιαίτατόν τι συναίσθημα ἀποφάσεως, ὅπερ δύναται νὰ συνεπάγῃται ἢ νὰ μὴ συνεπάγῃται καὶ τι συναίσθημα ἐντάσεως. Ἐν ταῖς πρώταις ὁμιλίαις μου εἶπον τοσαῦτα περὶ ἐμφύτων τάσεων, ὥστε ἐν τοῖς ἐφεξῆς θὰ διαλάβω περὶ βουλήσεως ἐπὶ τῆς στενωτέρας σημασίας αὐτῆς.

Πάντα ἡμῶν τὰ ἔργα ἐνομίζοντο παρὰ τῆς παλαιοτέρας ψυχολογίας ὅτι εἶναι ἐκδηλώσεις ἰδιαιτέρας τινος δυνάμεως, καλουμένης βουλήσεως, καὶ ὅτι ἄνευ τοῦ *fiat* αὐτῆς, πᾶσα πράξις εἶναι ἄπρακτος. Ἐντυπώσεις καὶ παραστάσεις οὔσαι καθ' ἑαυτὰς ἀδρανεῖς δὲν δύνανται, ἔλεγον, νὰ παράγωσι πράξιν τινὰ ἄλλως ἢ τῇ μεσιτείᾳ τοῦ ὑπερτέρου τούτου παράγοντος. Οὐδεμία δὲ ἐξωτερικὴ πράξις δύναται νὰ παραγῆται, ἐὰν μὴ αἱ παραστάσεις αὗται καὶ

έντυπώσεις ἔλθωσιν εἰς ἄμεσον μετ' αὐτοῦ σχέσιν καὶ λάβωσι παρ' αὐτοῦ ἰδιαιτέραν ὄθησιν. Ἡ διδασκαλία αὕτη πρὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἠλέγχθη καὶ ἀνετράπη διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν φαινομένων τῆς κατ' ἀνάκλασιν πράξεως, ἐν ἧ αἰ αἰσθητικαὶ έντυπώσεις, ὡς γινώσκετε, παράγουσιν ἄμέσως καὶ ἀφ' ἑαυτῶν κίνησιν. Ἡ διδασκαλία δύναται ὡσαύτως νὰ θεωρηθῆται ἀναιρεθεῖσα καὶ ὡς πρὸς τὰς παραστάσεις.

Οὐδεμία ὄντως ὑπάρχει κατάστασις συνειδήσεως—οὔτε αἶσθημα οὔτε παράστασις οὔτε συναίσθημα—μὴ τείνουσα ἄμέσως καὶ ἀφ' ἑαυτῆς νὰ καταλήξῃ εἰς κινητικὸν τι ἀποτέλεσμα. Τὸ κινητικὸν τοῦτο ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι ἀναγκαίως πάντοτε ἐξωτερικὴ πρᾶξις, ἀλλ' ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἀπλῆ τις ἀλλοίωσις τῶν καρδιακῶν παλμῶν ἢ τῆς ἀναπνοῆς, μεταβολὴ τις τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας, οἷαν ἐμφαίνουσιν ἡ ἐρυθρότης ἢ ἡ ὠχρότης τοῦ προσώπου, ἔκκρισις δακρῦων καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἀλλὰ πάντως ὑπάρχει τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐν τινὶ μορφῇ, ὅταν ὑπάρχη κατάστασις τις τῆς συνειδήσεως. Θεμελιωδεστάτη δὲ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας ἔννοια εἶναι ἡ ἐπ' ἐσχάτων ἀσπαστὴ γενομένη, ὅτι πάντα τὰ τῆς συνειδήσεως γεγονότα, καὶ δὴ τὰ γεγονότα ἀπλῶς ὡς τοιαῦτα, δεφείλουσι νὰ καταντῶσιν εἰς κίνησιν φανεράν ἢ ἀφανῆ.

Ἡ ἀπλουστάτη περίπτωσις τῆς κινητικῆς ταύτης τάσεως εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα κατέχεται ὑπὸ μιᾶς μόνης παραστάσεως. Ἐὰν μὲν ἡ παράστασις εἶναι παράστασις ἀντικειμένου συνδεδεμένου μετὰ τινος ἐμφύτου ὀρμῆς, τὸ ἀπὸ τῆς ὀρμῆς κινητικὸν ἀποτέλεσμα θὰ προκύψῃ ἄμέσως· ἐὰν δ' ἡ παράστασις εἶναι παράστασις κινήσεως, ἡ κίνησις θὰ γίνῃ. Πρᾶξις ὑπὸ μιᾶς μόνης παραστάσεως παραγομένη καλεῖται πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἐπιπλοκωτέρων περιπτώσεων «ἰδεοκίνητος» (ideomotor), δι' οὗ ὄρου σημαίνεται πρᾶξις ἀνευ ρητῆς ἀποφάσεως καὶ ἀνευ ἐντάσεως τελεσιουργουμένη. Πάμπολλαι καθ' ἑξὶν πράξεις, καρποὶ τῆς ἀγωγῆς ἡμῶν, εἶναι ταύτης τῆς κατηγορίας. Ἐὰν ἴδωμεν λ. χ. ὅτι ἡ θύρα εἶναι ἀνοικτὴ, ἀνιστάμεθα καὶ κλείομεν αὐτήν· ἐὰν

διαλεγόμενοι πρὸς τινὰ ἴδωμεν ἐνώπιον ἡμῶν πινάκιον σταφίδων, ἐκτείνομεν τὴν χεῖρα καὶ προσάγομεν ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ στόμα ἄνευ διακοπῆς τοῦ διαλόγου· ἢ ἔαν κατακείμενοι ἔτι ἐπὶ τῆς κλίνης ἀναλογιζώμεθα αἴφνης, ὅτι θὰ ὑστερήσωμεν τοῦ προγεύματος, πάραυτα ἐγειρόμεθα χωρὶς οὐδεμιᾶς ἐντάσεως ἢ ἀποφάσεως. Πάντα τὰ καθ' ἕξιν ἐνεργήματα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου — οἱ τρόποι καὶ τὰ ἔθιμα, τὸ ἐνδύεσθαι καὶ ἐκδύεσθαι, χαιρετισμοὶ καὶ προσαγορεύσεις κτλ. — τελεσιουργοῦνται κατὰ τοῦτον τὸν ἡμιαυτόματον τρόπον ἀδιστακτικῶς. Μόνον τὸ ἀκρότατον κράσπεδον τῆς συνειδήσεως ὑφίσταται, ὡς φαίνεται, τὴν ροπὴν αὐτῶν, ἐν ᾧ τὴν ἐστίαν δυνατὸν νὰ κατέχῃ παντελῶς διάφορα πράγματα.

Ἄλλ' ἄς ἐξετάσωμεν νῦν ἐπιπλοκωτέραν τινὰ περίπτωσιν. Ὑποθεθῆσθω ὅτι συνυπάρχουσιν ἐν τῇ συνειδήσει δύο παραστάσεις, ὧν ἡ μὲν ἑτέρα, ἡ Α, καθ' ἑαυτὴν λαμβάνομένη εἶναι παρακτικὴ πράξεώς τινος, ἡ δ' ἑτέρα, ἡ Β, ἐξεγείρει ὄλως διάφορον πράξιν ἢ ἐπακολούθημά τι τῆς πρώτης πράξεως ἰκανὸν ν' ἀνακόψῃ τὴν ἡμετέραν ἐνέργειαν. Λέγουσι λοιπὸν οἱ ψυχολόγοι, ὅτι ἡ δευτέρα παράστασις Β πιθανῶς θ' ἀναστείλῃ ἢ θὰ κωλύσῃ τὰ κινητικὰ ἀποτελέσματα τῆς πρώτης παραστάσεως Α. Ὅθεν ρητέον ὀλίγα τινὰ περὶ «κωλύσεως» καθ' ὅλου πρὸς διευκρίνησιν τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης περιπτώσεως.

Μία τῶν ἀξιολογωτάτων φυσιολογικῶν ἀνακαλύψεων — γενομένη ταυτοχρόνως ἐν Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ πρὸ πέντε δεκαετηρίδων — εἶναι ὅτι τὰ νευρικὰ ρεύματα οὐ μόνον κινουσι τοὺς μῦς πρὸς ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ πράξιν ἤδη γινομένην ἀνακόπτουσιν ἢ ἐπικωλύουσι νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς ὃ ἔτεινε. Παρὰ τὰ κινητικὰ λοιπὸν νεῦρα διεκρίθησαν καὶ τὰ κωλυτικά. Τὸ μὲν πνευμονογαστρικὸν λ. χ. νεῦρον ἐρεθιζόμενον κωλύει τὰς κινήσεις τῆς καρδίας, τὸ δὲ σπλαγγικὸν ἐρεθιζόμενον κωλύει τὰς τῶν ἐντέρων ἀρξαμένας ἤδη. Ἀλλὰ ταχέως κατενοήθη ἢ ἄγαν στενὴ ἐκδοχὴ τοῦ πράγματος καὶ ἐγένετο φανερόν, ὅτι ἡ κώλυσις αὕτη

εἶναι οὐχὶ εἰδικὴ νεύρων τινῶν ἐνέργεια, ἀλλὰ γενικὴ λειτουργία, ἣν μέρος τι τοῦ νευρικοῦ συστήματος δύναται, δεδομένων τῶν καταλλήλων ὄρων, ν' ἀσκῆ ἐπ' ἄλλων μερῶν. Τὰν ὄψωτα κέντρα λ. χ. φαίνεται ὅτι ἀσκοῦσι σταθερὰν κωλυτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἐρεθιστικότητα τῶν κατωτέρων. Αἱ ἀνακλαστικαὶ κινήσεις ζώου, ἀφαιρεθέντος τὰ ἐγκεφαλικά ἡμισφαίρια ἐν μέρει ἢ παντελῶς, ἐπιτείνονται εἰς ὑπερβολὴν. Πάντες γινώσκετε τὴν συνήθη ἀνακλαστικὴν κίνησιν τοῦ κυνός, ἐὰν κινήσητε αὐτὸν κατὰ τὸ δεξιὸν λ. χ. πλευρὸν· διὰ τοῦ ἀντιστοίχου ὀπισθίου σκέλους ἐκτελεῖ συνήθως κνησμώδεις κινήσεις ἐν τῷ ἀέρι. Ἐπὶ κυνῶν λοιπόν, ὧν τὰ ἡμισφαίρια εἶναι κεκολλημένα, αἱ κνησμώδεις αὗται κατ' ἀνάκλασιν κινήσεις εἶναι οὕτως ἀκατάπαυστοι, ὥστε, ὡς ὁ Goltz πρῶτος περιέγραψεν αὐτάς, πᾶν τὸ τρίχωμα τοῦ κνωμένου πλευροῦ ἐκτίλλεται. Παρὰ τοῖς ἡλιθίοις, παρ' οἷς αἱ λειτουργίαι τῶν ἡμισφαιρίων ἀδρανοῦσι σφόδρα, αἱ κατώτεροι ὀρμαὶ μὴ κωλυόμεναι, καθάπερ παρὰ τοῖς κανονικοῖς ἀνθρώποις, ἐκφαίνονται συνήθως κατὰ τὸν εἰδεχθέστατον τρόπον. Γινώσκετε ὡσαύτως ὅτι δύναται συναισθηματικὴ τάσις κατωτέρα ὑπ' ἀνωτέρας ν' ἀφανισθῆ. Ὁ φόβος κόπτει τὴν ὄρεξιν, τὸν φόβον ἀποδιώκει ἡ μητρικὴ στοργή, τὴν φιληδονίαν χαλιναγωγεῖ ἡ αἰδῶς καὶ τὰ τούτοις ὁμοία. Καὶ κατὰ τὰς λεπτοτέρας ἐκφάνσεις τοῦ ἠθικοῦ βίου, ὅταν ιδεώδης τις ὀρμὴ ἐπεγερθῆ αἰφνης ζωηρὰ καὶ ἔντονος, φαίνεται ὡς εἰ ἡ ὅλη κλίμαξ τῶν ἐκτιμήσεων τῶν ἡμετέρων ἐλατηρίων μεταβάλλει τὴν ἰσορροπίαν αὐτῆς. Ἡ ἰσχὺς τῶν παλαιῶν πειρασμῶν ἀφανίζεται καὶ τὸ διὰ τὴν κώλυσιν αὐτῶν πρὸ ὀλίγου ἀδύνατον νὰπραχθῆ εἶναι νῦν οὐ μόνον πρακτόν, ἀλλ' εὐπρακτόν. Ὅρθως δὲ τοῦτο ἐκλήθη «ἐξωθοῦσα δύναμις τῶν ὑψηλοτέρων συναισθημάτων».

Ἡ ἐννοία αὕτη τῆς κωλύσεως ἐφαρμόζεται εὐχερῶς κατὰ τὴν ἐν τῇ συνειδήσει παρουσίαν πλειόνων παραστάσεων. Κατάκειμαι λ. χ. ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ συλλογίζομαι ὅτι εἶναι ὥρα νὰ ἐγερθῶ. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἀναλογίζομαι κατ' ἑμαυτὸν τὸ δριμύ ψῦχος τῆς πρωίας καὶ τὴν τέρψιν τὴν ἐκ τῆς θερμότητος τῆς κλίνης.